

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ — ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ИНСТИТУТ ЗА ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ЈЕЗИКЕ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У
НОВОМ САДУ

МАТИЦА СРПСКА

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ — ОДСЕК ЗА ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ЈЕЗИКЕ
И ОПШТУ ЛИНГВИСТИКУ

ЛЕКСИКОГРАФИЈА И ЛЕКСИКОЛОГИЈА

ЗБОРНИК РЕФЕРАТА

Уређивачки одбор

др Даринка Гортан-Премк, др Ирена Грицкат, др Јован Кашић, др Драгољуб
Петровић, др Митар Пешикан, др Светозар Стијовић и др Драго Ђупић

Одговорни уредник

ДРАГО ЂУПИЋ

БЕОГРАД — НОВИ САД
1982

ДРАГО ЂУПИЋ

НОВИЈА СРПСКОХРВАТСКА ЛЕКСИКОГРАФИЈА

Будући да је ово први скуп ове врсте код нас, организатори су сматрали да би било добро да се на њему чују информације о лексикографским програмима у оквиру сва три словенска језика у нашој земљи. У контактима са колегама из свих центара то је и наглашено. Разлог за то је био не толико скуп колико структура садржаја публикације која би проистекла из његовог програма и која би била од користи за информисање јавности, посебно студентске, о лексикографском и лексиколошком раду код нас. Међутим након пријаве реферата, међу темама из ове области биле су само оне које се односе на лексикографију на словеначком и македонском језику, и моја, која се односила на лексикографске програме у Србији. Због тога сам се и определијелио да кажем нешто о лексикографији на српскохрватском језику у цјелини, макар и с ризиком да у нечему будем и површан, евентуално и непрецизан. При томе, нећу бити у могућности да поменем све што захтијева обрада једне овако комплексне теме, нарочито када су у питању различите оцјене и различити ставови о појединим лексикографским програмима. Наравно, не могу обухватити ни све програме, а нарочито не по лексикографским центрима, не само зато што се поред Београда, Загреба и Новог Сада формирају као лексикографски центри и Сарајево, Приштина, Титоград, Сплит, Задар, Дубровник, Ријека и др. Још мање имам претензије да овдје дајем синтетске оцјене о нашој лексикографији.

* * *

Новија српскохрватска лексикографија, ако под новијом хоћемо да подразумевамо међуратну и послеријатну, има релативно богато изходште, иако је знатно сиромашнијег наслеђа од лексикографије развијених европских језика. Њено богатство састоји се прије свега у томе што јој је методолошка основа изграђена тако рећи још у прошлом вијеку, посебно Вуковим лексикографским радом и пројектима које су започели Ђура Даничић и Стојан Новаковић, а наставили Будмани, Ваљавец, Маретић, Броз и Ивековић, Ристић и Кангрга, Белић и други лингвисти. Методолошко усавршавање наше лексикографије настављено је у међуратном периоду, из којег су проистекли нови лексикографски програми.

1.

Послијератну српскохрватску лексикографију обиљежавају двије маркантне чињенице:

а) жеља да се организовано настави са раније започетим пројектима, прије свега на изради Рјечника ЈАЗУ и на почетку издавања Речника САНУ;

б) намјера да се заснују нови лексикографски пројекти — врло различитог карактера и усмјерења, у складу са новим научним и друштвеним потребама.

Први наш велики лексикографски пројекат — *Рјечник хрватскога или српскога језика ЈАЗУ* — 1938. године, смрћу Томе Маретића, заустављен је на 52. свесци, да би се 53. појавила 14 година иза тога — 1952. године. Ту, послјератну, фазу овог пројекта карактерише организовани колективни рад (међу првим задацима, ЈАЗУ је 1947. године прихватила даљи рад на овом речнику). Ако се има у виду та чињеница, и она да је Српска академија наука (почев од 1894, или боље — од 1887. године, када је Ст. Новковић припремио своју чувену посланицу *Рад СКА и неговане језика српског*, в. Глас СКА X, 1888, дакле — када је отпочео планирани рад на припремама за израду Речника САНУ) међу основним својим задацима сматрала израду речника књижевног и народног језика — јасно је да су двије најстарије и за дуже вријеме и једине академије наука на српскохрватском језику лексикографске програме сматрале својим примарним научним и друштвеним обавезама. Тиме су наше академије слиједиле традицију других националних научних организација у свијету да им међу првим задацима буде скупљање, обрада и објављивање лексичког блага које живи у народу и литератури.

Рјечник ЈАЗУ је, као што је познато, обрадио српскохрватску писану ријеч у континуитету од 12. до половине 19. вијека, обухвативши тако оно што је на српскохрватском језику написано у овом дугом периоду, било у књижевности, било у другим писаним споменицима, запостављајући, на жалост, поред осталог, у већем дијелу, знатан дио лексике доста богате кајкавске књижевности. Речник САНУ у својој ризници садржи лексику књижевног и народног језика од почетка 19. вијека наовамо, и тиме се на својеврстан начин наставља на велико дјело започето и завршено у ЈАЗУ. Треба се, уз то, надати да ће Рјечник ЈАЗУ бити и допуњен, а да ће Речник САНУ обухватити нове изворе усмене и писане ријечи данашњег времена, тако да ћемо, када оба пројекта буду у цјелини завршена, добити два изузетна дјела наше културе и науке — један историјски речник и један речник савременог српскохрватског књижевног и народног језика, а то ће, свакако, бити монумент свјетских културних размјера.

Наравно, наше обавезе у завршавању ових пројеката нијесу мале, нарочито на Речнику САНУ, који је, како се сада може закључити, прошао тек прву трећину програма. Како су нас обавијестиле колеге из Завода за језик Института за филологију и фолклористику у Загребу, допуне Рјечника ЈАЗУ су припремљене (обрађује се око 800.000 листића, из чега ће проистећи вјероватно четири нова тома). За Речник САНУ, поред обраде постојеће грађе, тј. одржавања ритма припрема једног тома за период од двије до двије и по године (или стварања услова за убрзавање тога ритма), постоји крупна обавеза да се ексцерпирају нови извори из савремене лите-

ратуре (од средине педесетих година наовамо) и да се прикупља нова грађа из народних говора, нарочито оних из којих је грађа Речника САНУ сиромашнија. А било би више него ургентно да се настале празнине попуне, како би се створиле могућности за синхронизовано ексцерпирате литературе одмах по њеном настајању.

Као израз жеље да се наши лексикографски програми прошире, у складу са научним и друштвеним потребама, у периоду од 1967. до 1976. године израђен је *Речник српскохрватског књижевног језика*, који су као пројекат раније засновале двије матице — српска и хрватска. У ћириличној верзији овај програм је завршен, а колико нам је познато — припрема се и ново допуњено издање; треба се надати да ће и рад на латиничком издању бити настављен.*

У оквиру овог пројекта требало је да се појави и једнотомни речник књижевног српскохрватског/хрватскосрпског језика, који би представљао приручно лексикографско дјело за најшире друштвене и културне потребе, а било је идеја и да се приступи изради једнотомног речника за потребе школе. У овом моменту, међутим, судбина таквих програма је неизвјесна.

Производ заједничког рада у српскохрватској лексикографији је и *Правописни речник*, у два издања и двије верзије, настао као резултат Новосадског договора. Без обзира на то колико се овом дјелу упућивало замјерки, оно је до данас усамљено по својој практичној вриједности, истина — не првенствено у лингвистици, и не у лексикографији (у њој још мање), али — свакако за најшире друштвене и културолошке потребе на српскохрватском језичком подручју.

Послијератна српскохрватска лексикографија није сиромашна ни дјелима која припадају *двојезичкој лексикографији*. То су прије свега речници нашег језика и енглеског, руског, француског, њемачког, пољског, затим талијанског, мађарског, шпанског и других европских језика. У тој области, и поред извјесног обиља, потребни су, свакако, и нови програми, и не само они који служе у лингвистичке сврхе; потребна су дјела која ће задовољавати најразноврсније потребе нарасле комуникације са говорницима страних језика. Нијесмо правили библиографију, али изгледа да данас имамо неколико десетина речника овога типа.

Мање је развијена лексикографија која се односи на *међусобне везе наша три словенска језика*, а колико нам је познато — нема програма који би предвиђали израду *тројног речника ових језика*. Не обилујемо ни лексикографском литературом *наших језика и језика народности у Југославији*.

Још одмах после другог свјетског рата предузимане су код нас извјесне мјере да се отпочне са организованом израдом *терминологија* — за различите области привредног и друштвеног живота. Међутим, ређи резултат тих мјера су колективна дјела, иза којих стоји институционални организовани рад. Направљено је највише непотпуних терминологија, а највише је индекса или номенклатура назива, односно именованја појмова у појединим струкама или гранама дјелатности, једнојезичких или двојезичких; термилолошких речника скоро да и нема. У овој области има више десетина наслова, али рекло би се да већини недостаје лингвистички приступ

* О овом пројекту било је исувише много расправа да би их овдје требало понављати. Било како било — овај речник је нашао своје мјесто у нашој лексикографији и попунио је, колико толико, једну празнину у њој.

у обради, не дају се пунији подаци о формама и значењима одредница, те им је и нормативна и функционална вриједност умањена. Зато има много разлога да се размишља о могућностима организовања наше лингвистике у циљу обезбјеђивања пунијег утицаја на терминолошку лексикографију. Наравно, није ријеч о позитивним изузецима.

За разлику од терминолошке, *енциклопедијску лексикографију* карактерише солидније организовани рад институционалног карактера. Због тога ту и имамо боље резултате, не само у програмима Југославенског лексикографског завода и око њега. Уз то, ту имамо и солидних ауторских дјела, подстакнутих или на други начин потпомогнутих институционалним програмима. Не мали број ауторских дјела овога типа чини допринос лингвистичкој лексикографији. Таква су дјела, да поменемо само нека: Симеонов *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*, Шкалаићеви *Турцизми у српскохрватском језику*, Клаићев *Рјечник страних ријечи, кратица и израза*, Вујаклијин *Лексикон страних речи и израза* и др. Ту су, затим, Костићев велики *Медицински речник*, Симоновићев *Ботанички речник* и сродна дјела. Овдје није сувишно поменути загребачки *Енциклопедијски рјечник педагошких назива*, београдски *Педагошки речник*, својеврсни синонимни сарајевски *Школски рјечник термилолошких вишеструкости* и др. Наравно, ови програми, по многим елементима, припадају различитим лексикографским областима, али их помињемо заједно зато што ипак чине засебну лексикографску групу.

Помињемо и дјела каква су: *Грађа за речник страних речи у предвуковској епохи*, *Речник усмених књижевних родова и врста*, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, *Систематски речник српскохрватског језика* итд., као и постојање извјесног броја терминолошких речника који су рађени по лингвистичкој методологији, јер сви они, појединачно, чине допринос нашој лексикографији.

2.

Чини нам се да је значајно рећи нешто и о програмима који су на почетку, односно који су нам потребни а нијесмо их засновали као пројекте.

Наша културна јавност тражи од лингвиста *приручне нормативне речнике стандардног језика*, којима би се прописивало *шта како писати*, односно говорити. Будући да је тај захтјев „ванлингвистичке“ јавности на мјесту, било би добро када би се лингвисти могли организовати па да припреме приручне речнике ортографско-ортоепских законитости стандардног језика. За ширу јавност би, свакако, значајни били и разноврсни *фразеолошки речници*, и *речници синонима* мимо оних које имамо, а можда и *фреквенцијски речници*, какве посебно траже страни лингвисти познаваоци српскохрватског језика.

За лингвисте, и лингвистику уопште, од посебног значаја су *речници морфема*, посебно *речници коријена ријечи* (јер ту имамо само Даничићеве и Мајерове радове), затим *суфиксални речници* (међу којима имамо Матешићев *обратни речник*). Не само за лингвисте били би од користи и *рецијски речници*, *етимолошки речник* српскохрватског језика мимо Скоковог итд. У лексикографији би од капиталног значаја били пројекти који би се састојали од низа јединица — према изворним језицима који су утицали на

српскохрватски лексички фонд и његову структуру (посебно према латинском, грчком, арапском и сл.). Оваква литература није само од значаја за развој лексикографије у општем смислу; она ће бити убудуће све потребнија уколико се буде интензивније радило на прикупљању и обради ономастичке грађе (посебно због богате слојевитости те грађе).

Српскохрватска дијалекатска лексикографија је неразвијена. У народу живи лексичко благо које још није прикупљено, а још мање обрађено (Речник САНУ неће моћи све да прикупи и обради). Рекло би се да смо ми задња генерација која би могла имати привилегију да то благо сачува од заборављавања, односно губљења којим му ново вријеме неумитно пријети. (Када смо код дијалекатске лексике и лексикографије, напоменимо да је исувише ризично, у нашим описним и другим речницима, неку ријеч проглашавати покрајинизмом, ако се то не чини због њене дијалекатске форме, као, рецимо, у РСАНУ, макар се она јављала и на уском говорном простору, ако знамо да се она сјутра може појавити у изванредном литерарном дјелу, у основном или пренесеном значењу — свеједно. Због тога је стално, дакле и за овај наш скуп, значајно питање: шта је норма у избору лексикографских јединица — наравно, према врстама лексикографских програма.)

Иако је код нас ономастика као наука млађа од дијалектологије, ипак у њој већ имамо лексикографских програма не мање него у дијалектологији. Уз сазнање о постојању низа ономастичких збирки, поменимо, само, антропомастичке речнике колега Грковићке (*Речник личних имена код Срба*) и Смаиловића (*Муслиманска имена оријенталног поријекла у Босни и Херцеговини*) и велики *Лексик презимена СР Хрватске*; овај скуп најављује и неколико нових програма у овој области. Регистар задатака у ономастичкој лексикографији изванредно је широк, и — ваља рећи да смо велики дужници топономастичкој грађи у цјелини, нарочито микротопонији, али не и у мањој мјери антропонији (синхроној и дијахроној). Треба се надати да ће нам ономастика убудуће све више откривати неосвијетљене етапе нашег историјског хода на просторима на којима смо. У томе ће и значај ове лингвистичке дисциплине све више добијати у друштвеном угледу и подршци.

На прсте можемо избројити лексикографска дјела која се односе на језик писача, старијег или новијег периода, више или мање значајних у литератури. Ниједан речник који представља лексику језика не може у довољној мјери обухватити лексику писача, те је утолико потребније радити посебне речнике књижевног дјела појединих писача (отприлике онако како се у САНУ ради речник Његошевог језика). Без оваквих речника тешко је радити *речнике идиома и идиоматских израза*, који су такође неопходни свакој развијеној лексикографији.

На прикупљању и обради грађе наших најстаријих споменика у овом моменту ради се у три центра на српскохрватском језику. У Загребу на томе ради посебан институт (Старославенски завод „Светозар Ритиг“), у Сарајеву — то се ради у оквиру програма Комисије за лингвистику АНУ БиХ, а у Београду — у оквиру програма Старословенистичког одсека Института за српскохрватски језик и, са посебним задацима, у Археографском одељењу Народне библиотеке Србије. Чини се да у овој области понајвећу тешкоћу представља недостатак кадра, а програми су и обимни и озбиљни, у много чему — и веома хитни . . .

Сиромашни смо и са програмима који се односе на испитивање *лексике наших средњовјековних књижевности*, јер досадашња наша лексикографија (историјска, прије свега, као *РЈА*, Даничићев *Рјечник из књижевних старина српских* и др.) није успјела да нам у неопходној мјери представи лексичко богатство те књижевности, посебно не поједина њена дјела, о епохама да се и не говори.

Израдом једне комплексније српскохрватске *лексикографско-лексиколошке библиографије* тек бисмо видјели наше богатство у овој области у цјелини, али и не мале, чак огромне потребе које имају наша наука и наша култура, и сви наши научни центри појединачно. Зато се и залажемо за посебан пројекат који би обухватио библиографију наше лексикографије и лексикологије.

Иако глобалан, и овај преглед српскохрватске лексикографије довољно јасно указује на потребу јачања кадровске и програмске основе ове области. Резултати ће бити у непосредној зависности од друштвеног третмана ове лингвистичке дисциплине, али у великој мјери и од умјешности наших лингвиста и њихових организација у свим центрима да (наметну, односно) довољно аргументовано објасне значај ове дјелатности за развој свих наших средина и културе и науке у њима.